

Een hele grote dosis argwaan

Harry Brandsma is theoloog en theatermaker. Dat komt van pas in zijn werk als geestelijk verzorger in de gevangenis en als medewerker bij Exodus Nederland. Daar begeleidt hij ex-gedetineerden bij hun terugkeer in de maatschappij.

Wat zie jij als de kern van de geestelijke zorg bij justitie?

Ik krijg mensen langs die zeggen: ‘Dominee, wilt u bijbels hebben? Wij willen mensen tot Jezus brengen.’ Maar de opdracht is om in de gevangenis aanwezig te zijn, en in mijn optiek hoeven we Jezus er helemaal niet te brengen want die is er al. Voor wie goed kijkt, en luistert. Er is helemaal niks te brengen. Heil is er, ook daar. Als heil niet in de diepste stront ook is, is er geen heil. Wij zijn hier als geestelijk verzorgers niet om mensen te bekeren. Wij zijn hier om gedetineerden die vanuit hun achtergrond met een predikant, of pandit of boeddhist of humanistisch raadsman, willen spreken, te faciliteren. Dat er zo af en toe ook mensen die niet gelovig zijn met mij willen spreken, is mooi meegenomen. Maar de kern is voor mij: iemand mag vertellen wie hij denkt dat hij is.

Waarom is de individualiteit zo belangrijk?

Ik ben gefascineerd door het kwaad, en zeker door geweld. Hoe komt het dat ik geweld gebruik, dat andere mensen geweld gebruiken? Geweld zit in iedereen. Het zit ook in de theologie. Zodra je gaat zeggen: ‘ik weet hoe het zit’ of: ‘zo moet je het lezen’ of: ‘dat is hermeneutisch juist’, ben je al gewelddadig bezig. Je bent dan namelijk niet gericht op de ontmoeting met de ander, maar alleen op je eigen individuele waarheid. Daar ben ik allergisch voor. In de gevangenis geldt daarom niet de vraag: hoe komt het? Maar vooral: wat doe je ermee? Geweld op zich hoeft niet iets kwaadaardigs te zijn, het kan ook een inspiratiebron zijn. Want het haakt aan op geschiedenissen die je als individu meegeemaakt hebt.

***Fout is fout.
Maar hoe fout ook, een
mens is meer dan zijn daden***

Harry Brandsma

Haakt het ook aan jouzelf als geestelijk verzorger?

Ehm ... ik was altijd een erge driftkikker. Daar was niet echt veel plaats voor in de synodaal-ge-reformeerde traditie waarin ik opgroeide. Maar mijn ouders hebben mij zorg bijgebracht voor de wereld. Daarom doe ik dit werk. Want achter geweld en driften zit altijd een verlangen, een verlangen naar thuiskomst en gedragen worden. Als ik daarover spreek, word ik haast een mysticus: het gaat mij er niet om hoe mensen gedragen worden en of God bestaat, maar wat dat besef doet met mensen.

Hoe zie je dat in vieringen?

Zondag preekte ik in de gevangenis over hoe belangrijk het kan zijn dat wij niet het laatste

oordeel hebben. Want wraak reproduceert wraak. Dan zeg ik: 'Is het niet veel interessanter, mannen, om te zeggen: wat zou het goed zijn als er een instantie is die op een gegeven moment een oordeel kan vellen?' Dat snappen de gedetineerden. Want zij kennen ook onrecht. Zij weten ook dat er grote boeven en schurken zijn die ermee weg komen in deze wereld, die niet bestraft worden. Het is mooi om te bedenken dat er een plek is waar mensen niet ontsnappen. En dat die plek niet bij ons ligt. Dat kan ons mild, milder maken, omdat je dan niet in je wraak hoeft te blijven zitten. Dat snappen gedetineerden heel goed. Want ze stikken van de wraak. Omdat ze niet welkom zijn.

Het is mijn werk om te kijken hoe je met het kwaad kunt omgaan zonder dat je het als demonisch veroordeelt. Als het demonisch is, plaats je het namelijk meteen buiten jezelf. Wanneer mensen zeggen dat iets onmenselijk is, zetten ze iemand dus weg: afgeschreven. Terwijl het veel interessanter is om te bedenken dat het kwaad ook menselijk is. Een medemens kan in staat zijn tot dingen die ik hier niet kan herhalen. Maar perversiteit zit ook tussen onze eigen oren.

Een voorbeeld. Ik begeleid een pedofiel terug in de maatschappij. Hij is echt niet volslagen slecht, hij heeft mij nooit bedrogen. Hij is zelf op jonge leeftijd verkracht. Als iemand hem nu ook maar ergens waarneemt, heeft hij iedereen weer over zich heen. In onze hoofden is het namelijk al veel groter geworden. Pedojagers buiten dat uit. Fout is fout, laat dat duidelijk zijn. Maar hoe fout ook, een mens is meer dan zijn daden. Zie je een betoging met de spandoektekst 'een pedo is geen mens', dan is er iets mis.

Dat is het moralisme in de samenleving. Ik ben wars van moralisme. Moralisme is uiterst gewelddadig. Ik noem dat wel 'de perversiteit van het christendom': we lijken het op een of andere vreemde manier nodig te hebben dat iemand anders niet is zoals wij, maar óf totaal slecht óf totaal afhankelijk, hulpbehoevend.

Wat heb je nodig om dit werk als geestelijk verzorger te doen?

Een hele grote dosis argwaan. Argwaan ten aanzien van je eigen motieven, je eigen fantasie.

Argwaan ten opzichte van de motieven waarom gedetineerden bij je komen. Een maand

geleden zegt een gedetineerde tegen me: 'Harry, ik praat nu al twee jaar met jou, ik ga steeds minder geloven.' Ik begin te lachen en zeg tegen hem: 'Ik heb nog nooit zo'n groot compliment gehoord. Weet je waarom? Toen jij hier binnenkwam, wist jij precies waar je God had ontmoet, hoe die tot je gesproken had. Je wist het tijdstip waarop je bekeerd werd. Misschien kunnen we nu eens kijken wat er allemaal achter zit.' Hij werd stil. Want hij snapt precies waar het over gaat. Of hij het durft, is iets anders. Maar dat is dus de argwaan.

Mensen, ik ook, willen allemaal graag thuiskomen en gekend zijn. Dat kunnen wij als geestelijk verzorgers bieden vanuit onze verhalen, dat er iets is waarin je mag thuiskomen en gekend zijn. Maar dat is in voorlopigheid, niet vastomlijnd of definitief. Omdat dat moeilijk is, wordt het vastgehouden als een gegeven. Ik kan me voorstellen dat deze gedetineerde op dat moment dat houvast nodig had. Daarom zie je ook dat

het magisch denken heel sterk ontwikkeld is in de gevangenis. Ik zeg niet dat dat verkeerd is, maar dat wordt het wel als ik als predikant de gevangenen alleen in hun magisch denken faciliteer. Zo van: als jij nu met mij bidt, komt het goed met je – want dat verlangen zit er meestal onder. Nee, vanuit het wantrouwen vraag ik: wat vraag je nu aan mij?. Dan moeten ze nadenken. Eigenlijk wil iedereen dat op zijn manier wel, maar de omgeving helpt daar vaak niet aan mee. Er zitten trouwens ook meer minderbegaafden in de gevangenis. Bij zo iemand kan het houvast

Dat kunnen wij bieden: dat er iets is waarin je mag thuiskomen en gekend zijn

van een God die er voor je is, van Jezus die voor je gestorven is en dat je daarom een goed mens

kunt worden, heel vruchtbaar zijn. Dat ga ik natuurlijk niet onderuit halen.

Hoe vertel jij over God?

Een gedetineerde komt binnen, iemand met wie ik anderhalf jaar gewerkt heb. Hij zegt: 'Dominee, God heeft me vergeven.' 'Nou, jij weet meer over God dan ik, terwijl het mijn vak is. Hoe zit dat eigenlijk?' Hij is helemaal stil. Ik vraag hem: 'Heeft iemand van die overvallen jou al eens vergeven voor wat je gedaan hebt?' 'Nee, nog niet.' 'Dan wordt het tijd dat we daar eens naar zoeken.'

Anderhalf jaar later heeft hij een van zijn slachtoffers ontmoet. Voor allebei is het heel vruchtbaar geweest. Als ik in de valkuil was gevallen van: 'Jongen, dat is mooi dat God jou vergeven heeft', had ik hem in de fantasie gelaten dat het allemaal al goed was. Dit is mijn werkwijze. Hij is nu bij een evangelicale gemeente en voelt zich daar thuis.

Hij heeft verantwoordelijkheid genomen voor het feit dat hij ooit in al zijn onbenulligheid en stommigheid een revolver heeft gehad en overvallen is gaan plegen, met vrienden.

God is niet abstract. Of Hij bestaat of niet, is niet interessant, het gaat over concrete mensen en concrete situaties.

Wat heb je meer nodig dan argwaan?

Ik ben ook nog theatermaker, dat helpt. En ik ben voor de duvel niet bang. Ik kan tegen een gedetineerde zeggen: 'Jongen, wat doe je hier, sodemieter op.' Dat pikken ze van mij. Alleen maar present zijn, nee, dat is het niet. Natuurlijk ben ik present, maar er is ook het tegenover. Het gaat om introspectie én empathie. Ik heb veel gehad aan Levinas, maar ook aan contextuele therapie. Ik probeer mensen in hun context te zien. Ook de Bijbel zelf. Die bestaat uit metaforen, verwijzingen, het is samenspraak en beeldspraak. Daar gaat het bij mij over in de kerkdienst.

Draagt de viering bij aan gemeenschapsvorming?

Een voorbeeld. Na een kerkdienst zeggen een paar gedetineerden: 'Dominee, we willen een koor.' 'Dat is goed, morgen om 8 uur sta je klaar.' Ik zal ze hebben, dacht ik, ze staan nooit om 8 uur klaar. Ze komen namelijk vooral voor de gezelligheid naar de kerk, even achter de celdeur vandaan. Maar om 8 uur stonden ze klaar. Het eerste wat ze zeiden was: 'Jij moet de leiding nemen.' Maar ik vond: 'Zoek het maar uit, jullie willen een koor. Ga maar oefenen. Ik

overleg met de werkmeesters en ik ben erbij.'

Een paar afdelingen samen zijn gaan oefenen. Dat gaat even goed. Opeens loopt het uit de hand. Eerst wil de pianist weg. Hij is geen pianist maar zo'n olietrommelbespeler, meer een drummer, maar hij kan wel op het keyboard ritme aangeven en dat doet hij op zijn eigen manier. Anderen hebben daar kritiek op, en opeens deugt er niets meer en wil hij weglopen. Ik zeg: 'Je gaat helemaal niet weg. We gaan nu met elkaar zitten. Iedereen wil de Heer loven. Iedereen is specialist op zijn eigen terrein. Hoe lossen we dit nu op?'

Er ontstaat een hele discussie over het spelen, en over de vertaling van een lied. 'Jij neemt me niet serieus, ik ken het lied al lang.' 'Zo staat het op internet.' Iedereen verschuilt zich achter een eigen verdediging. Dat zijn ze gewend. Ze doen nooit anders. Na tien minuten overheerst toch de wens om te zingen en zijn ze eruit, maar de mannen hebben tranen in hun ogen. Geen krokodillentranen, maar omdat er iets is gebeurd wat hen zelf aangaat. Het komt namelijk bij hun bestaan, bij het besef dat er geluisterd wordt. Dat je er mag zijn in een ingewikkelde wereld. Als ik dan die tranen zie, geniet ik mateloos.

Daarna gaan ze weer met elkaar zingen. De laatste regel is dat de liefde van God voor iedereen mag zijn. Ik zeg: 'Mannen, dat is af en toe wel heel erg moeilijk hè.' Ze lachen een beetje. En zondag lopen ze vanuit de kerk over het binnenterrein naar hun eigen afdeling, over de gangen één of ander Johannes de Heer-lied zingend. Ja, dan geniet ik. Moet ik dan zeggen

dat Jezus gebracht moet worden in de gevangenis? Flikker toch op, die is er allang al.'

Hoe verhoudt zich dan het individu tot God?

Mijn theologie is: God is het podium waarop we onszelf mogen hernemen. Je hoeft niet samen te vallen met jezelf, dat is het ergste wat er is. Dat gaat dus heel erg in tegen de ontwikkeling van 'worden wie je bent'. Worden wie je bent, is juist wat je bij gedetineerden ziet: ze zijn vaak heel eendimensionaal. 'Dit is wat ik ben, dominee.' Dan moet je dus zeggen: 'Zo, dus dit ben je. Nou, vertel maar eens hoe dat komt. Waar zit het, wat zijn de tegenhangers? Waar zitten jouw verlangens, wat zou je willen?'

Ik ben niet op zoek naar een soort ontologische kern. Veel interessanter voor mij is de narratieve benadering waarin je zegt: kijk, wij zijn geweven in een net. Ik ben dominee, dus ik gebruik vooral bijbelse verhalen om dat te snappen. Als God een podium is waarop we onszelf mogen hernemen, gaat het er niet om iemand anders te worden, maar om datgene wat gebeurd is te transformeren naar een andere mogelijkheid of naar een ander eind. Iedereen kan op zijn manier en op zijn niveau verantwoordelijkheid dragen voor datgene wat hij doet en heeft gedaan.

Daar zit ook de bevrijding. Niet in het vastzetten van de knellende banden, maar juist in de erkenning dat wij zondaars zijn. Voordat je het weet kom je anders terecht in het schema van 'wij zijn goed en anderen niet'. Dat is de angst om kwetsbaar te zijn. Ik zie die kwets-

baarheid als ik de gedetineerden direct aanspreek en zij hun tranen tonen. Dat noem ik wel eens 'zelfverraad', want ze verraden zichzelf. Dat is toch mooi?

Hoe kunnen kwetsbare mensen weer terecht in de samenleving? Helpen de vieringen in het Exodushuis daarbij?

Ik begeleid ex-gedetineerden terug de samenleving in. In het Exodushuis zijn geen vieringen meer. Er zat een mooi idee achter, er waren één keer in de drie maanden vieringen. Nu vullen we dat niet meer exclusief christelijk in, maar met thema-avonden.

Twee jaar geleden heb ik wel een voetwassing gedaan. 'Ze verklaarden me voor gek: 'Dat doen ze nooit.' Ik zei: 'Dat doen ze wel, natuurlijk

doen ze dat.' We zaten buiten, in een kring. Ik heb teksten gelezen, uitgelegd wat Jezus doet op Witte Donderdag. Dat je je ten dienste stelt, niet ondergeschikt maakt – zo nauw luistert dat verschil: je stelt je ten dienste van de ander en symboliseert dat doordat je hem de voeten wast. In die cirkel hebben de ex-gedetineerden elkaars voeten gewassen.. Als je een goed verhaal hebt en het goed uitlegt, en de symboliek helder houdt, dan wordt het gesnapt. Ik geniet daarvan.

Terug naar de vieringen in de gevangenis. We waren eens aan het lezen in de Spreuken uit de Bijbel. 'Dominee, dat gaat helemaal over mij.' Hij leest het voor en ik zeg: 'Nou, dan doe jij de preek toch.' 'Mag dat dan?' 'Zeker. Jij zegt nu tegen mij dat het over jou gaat, dus jij hebt ook iets te vertellen aan de andere mannen. Over >

deze tekst.’ ‘Dat durf ik niet.’ ‘Ik zorg ervoor dat jij niet uitgelachen wordt, dat mensen luisteren. We gaan het samen voorbereiden. Durf je dat?’ Toen heeft hij de preek gedaan. Theologisch is er misschien van alles op af te dingen. Het was iemand die zijn vrouw en kind verloren heeft en aan lager wal geraakt is, zijn hele leven is stuk. Maar die preek komt erop neer het kwaad zal overwonnen worden en hij zal weer opstaan. Dat is wat hij de medegedetineerden vertelt. Hoe de mensen op hem reageren, prachtig! Het was een ‘coming out’.

Zie je verschil tussen kerkdiensten binnen en buiten de gevangenis?

In een gewone kerkdienst buiten de gevangenis ga ik ook wel eens voor. Ook dan ga ik in gesprek met de gemeente. Als je een gevangenisdominee in de kerk vraagt, komt ook het kwaad in de kerk binnen. Dus heb ik het over kwaad. Dat maakt mensen onrustig en ongemakkelijk. Ik heb het over de vraag: wat heeft de gevangene aan ons te brengen? En niet over: wat moeten wij hen brengen? Zoals Zacheüs tot wie Jezus zegt: ‘Ik wil bij jou komen eten.’ Dat ongemakkelijke. Dat we tegen datgene wat verafschuwd wordt, uitschot is, durven te zeggen: ‘Ik kom bij je eten.’ Zoiets is dan mijn preek.

In de gevangenis preek ik altijd uit het hoofd, zeven of acht minuten. Van tevoren weet ik nooit precies hoe het loopt. Pas was ik heel erg getroffen door die zin in Lucas 17, bij de rijke man en de arme Lazarus: ‘Kan er niet iemand uit de dood komen om ons te waarschuwen?’ Het antwoord is bijzonder scherp: ‘We hebben Mozes en de profeten, dus ... als er een dode komt, wordt daar ook niet naar geluisterd.’ Dan

zeg ik: ‘Kijk, als je eenmaal besloten hebt een bepaalde weg te gaan en je wilt niet luisteren, dan luister je ook niet.’ Dat snappen ze. Maar ze geloven nog steeds dat het anders kan. En ik ook. <

*Ciska (dr. F.) Stark is docent Praktische Theologie en directeur
Onderwijs van de Protestantse Theologische Universiteit te
Amsterdam/Groningen.
fstark@pthu.nl*